

דיון

מטבעות 'יהודה הכבושה' מארץ-ישראל והשלכותיהם
על הכרונולוגיה המוחלטת של מלכות אגריפס השני

דן בר"ג

משתתפים בדיון: יעקב משורר
אוריאל רפפורט
אריה קינדלר

מטבעות 'יהודה הכבושה' מארץ-ישראל והשלכותיהם על הכרונולוגיה המוחלטת של מלכות אגריפס השני

דן בר"ג

אחרון המלכים מבית הורדוס, מרקוס יוליוס אגריפס, הוא אגריפס הב', חי בתקופה סוערת ואף חייו היו בוודאי סוערים לעתים. כשהיה בן י"ז נתייחס מאביו אגריפס הא' (שנת 44 לספירה). בשנת 50 הומלך בידי קלאודיוס על כלקיס שבלבנון ובשנת 53 קיבל את הטטראכיה של פיליפוס. לאחר כשנתיים צורפו גם טבריה וחלקים מן הגליל לממלכתו. אגריפס הצליח להחזיק בכתרו בימי שלטונם של קלאודיוס, נירון, שלושת הקיסרים של שנת 68/9 ובימי שלושת הקיסרים של השושלת הפלאווית. אגריפס מלך אפוא בימיהם של שמונה קיסרים. מלך זה הצליח להינצל מפגיעת מלחמת החורבן ואף פרשת האהבה שבין אחותו ברניקי לטיטוס לא פגעה באשיות שלטונו. אין ספק שאגריפס היה איש נבון ומנוסה בדרכי החיים, אף כי דמותו ספק אם תעורר אהדה יתרה בלבנו.

בעיית הכרונולוגיה של מלכות אגריפס השני הבעיות הכרוכות בבירור הכרונולוגיה של ימי מלכותו והמניינים המשמשים על מטבעותיו וכתובות הקדשה שמוזמנו, עוררו ויכוחים ערים בין החוקרים מסוף המאה הי"ח ועד ימינו. בין חוקרים אלה אנו מוצאים את יוסף אקהל (1794), תיאודור מומסן (1872), צבי גרץ (1877) ואמיל שירר. כן השתתפו בוויכוח במאה הי"ט נומיסמטיקאים כדה-סוסי (1854) ופרידריך מאדן (1881). הוויכוח חזר והתעורר במאה הנוכחית ועתה נוטלים בו חלק מרדכי נרקיס, הנרי סיריג ויבל"א ברוך קנאל, יעקב משורר, יוסף מישן, תרזה פרנקפורט ואחרים.¹ לא אנסה לסקור כאן את התולדות והתהפוכות של הדיונים והוויכוחים מאקהל עד ימינו, אלא אתרכו בכמה עניינים שהם חיוניים לדיון זה והם:

א. שני מטבעות ושתי כתובות—האחת מצנמין והשנייה מסוידה—המעידים שבעת ובעונה אחת היו בשימוש שני מניינים לגבי שלטונו של אגריפס הב'. ההפרש בין שני המניינים היה חמש שנים.

1 דיון מקיף ועדכני בכרונולוגיה של אגריפס הב' וביבליוגרפיה ראה אצל E. Schürer, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C.—A.D. 135)*, (revised and edited by G. Vermes & F. B. Kanael, 'Notes Concerning the Chronology of אצל Millar), I, Edinburgh 1973, pp. 471–483; עיין גם אצל Israel Numismatic Bulletin, V (1963), pp. 8–13; idem, 'Altjüdische Münzen', *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, XVII (1967), pp. 177–179. דיון בפרטי הבעיות הנומיסמטיות הקשורות למטבעות 'יהודה הכבושה' מארץ-ישראל ראה במאמרי 'Judaea "The Palestinian Capta" Coins of Vespasian and Titus and the Era on the Coins of Agrippa II Minted under the Flavians', *The Numismatic Chronicle* (1978), pp. 14–23.

ב. מטבעות משנת 26 של אחד המניינים הנ"ל הם מימי הקונסולט השנים-עשר של דומיטיאנוס, שחל בשנת 86 לספירה. מניין זה תחילתו אפוא בשנת 61 לספירה.

ג. כיוון שההפרש בין שני המניינים הוא חמש שנים הרי שהמניין האחר תחילתו בשנת 56 לספירה.²

ד. שנת 61 היא כנראה השנה שבה נחנכה בירתו המחודשת והמורחבת של אגריפס הב'. היא פניאס, אשר כונתה משנה זו גם נירוניאס. יעקב משורר ייחס לשנה זו מטבעות שעליהם זיהה את התאריך שנת ה'.³

כידוע מתחיל אגריפס הב' לטבוע מטבעות עם ראשיהם של אספסיאנוס, טיטוס ודומיטיאנוס משנת ה-14. שנת 14 עשויה להיות אפוא שנת 69/70, אם ננקוט במניין 56/7 או שנת 74/5 על-פי מניין שנת 61/2.

סייריג ניסה להראות ב-1964, שכל המטבעות שטבע אגריפס בימי הפלאווים נטבעו על-פי המניין שתחילתו בשנת 56 (פרט למטבעות עם הכתובות הלטיניות, שנטבעו על-פי המניין שתחילתו בשנת 61) ולפיכך קבע את סוף מלכותו של אגריפס הב' סביב שנת ה-35, השנה שבה נטבעו המטבעות האחרונים של מלך זה, היינו שנת 92 לספירה בקירוב. משורר קיבל את התאריכים שהציע סייריג.⁴ לעניין הכרונולוגיה של מלכות אגריפס יש חשיבות גם כשבאים לקבוע את זמן עריכתם הסופית של 'קדמוניות היהודים' ו'חיי יוסף' של יוסף בן מתתיהו. ב'חיי יוסף' מזכיר יוסף בן מתתיהו את מותו של אגריפס הב'.⁵ וב'קדמוניות היהודים' נכללים דברים קשים מאוד על המלך ואחותו, שיוסף לא היה מעז לכותבם בהיות אגריפס בחיים.⁶

כבר קנאל דחה (ב-1967) את מסקנתו של סייריג והדגיש שמטבעותיו של אגריפס הב' מן השנה ה-24 מכנים את דומיטיאנוס בתואר 'גרמניקוס'. דומיטיאנוס לא זכה בתואר זה לפני סוף שנת 83 או ראשית שנת 84 לספירה ולפיכך שנת 24 היא על-פי המניין שתחילתו ב-61. להלן ייעשה ניסיון לברר עניינים אלה על-ידי הכנסת צד נוסף לוויכוח, והוא מטבעות הנצחון הרומיות שטבעו בארץ-ישראל אספסיאנוס וטיטוס.

מטבעות 'יהודה הכבושה' שנטבעו בפרובינקיה יהודה

מטבעות הברונזה מטיפוס 'יהודה הכבושה' שנטבעו בארץ-ישראל ידועים מזה זמן רב ונזכרו מקצתם או כולם בספרות הנומיסמטית בדורות האחרונים. אקהל רשם כמה מן הטיפוסים בסוף

2 מטבעות משנתו ה-26 של אגריפס הב', שחלה בימי הקונסולט השנים-עשר של דומיטיאנוס (86 לספירה). ראה אצל "משורר, מטבעות היהודים בימי בית שני, תל אביב 1966 (להלן: משורר), מס' 141-143. המניין של שנת 56 תחילתו כנראה בשנה שבה העניק נירון קיסר לאגריפס הב' את טבריה. ניתן היה לטעון לכאורה, שהמניין האחד תחילתו בשנת 61 והמניין השני תחילתו בשנת 66. אפשרות זאת נסתרת על-ידי שני המטבעות (משורר, מס' 99-100) המתוארכים בתאריך הכפול—שנת 11, שהיא גם שנת 6. אחד משני המטבעות (מס' 99) מוקדש לקיסר ולאגריפס על-ידי אנשי נירוניאס. שנת 6 היתה צריכה להיות אם כן שנת 71 לספירה, היינו בראשית תקופת שלטונם של הפלאווים. דבר זה אינו מתקבל על הדעת, שכן אנשי פניאס בוודאי לא היו מכנים את עצמם 'אנשי נירוניאס' לאחר עלות הפלאווים לשלטון.

3 משורר, עמ' 54-56, מס' 95-97.

4 H. Seyrig, 'Les ères d'Agrippa II', *Revue Numismatique* (N.S.) VI (1964), pp. 55-65. ראה גם משורר, עמ' 51-54.

5 חיי יוסף, 359.

6 קדמוניות היהודים יז, 28; כ, 139-147, 189-193, 212-214.

דיון: מטבעות 'יהודה הכבושה' והשלכותיהם על הכרונולוגיה של מלכות אגריפס הב'

המאה הי"ח ודה סוסי תיאר כמה מהם באמצע המאה הי"ט. כל הטיפוסים נרשמו בידי מאדן, היל (1914), נרקיס (1936), רייפנברג (1940) ומשורר (1967).⁷ מפליאה העובדה שסידרת מטבעות זו לא זכתה לדיון המקיף שהיא ראויה לו ושלא הוצגו כמה מן השאלות המתבקשות כאילו מאליהן.⁸ האם ניתן לקבוע את הסדר הפנימי של הסידרה, היינו מה מוקדם ומה מאוחר? האם ניתן לקבוע את הכרונולוגיה המוחלטת של הסידרה, ז"א מתי החלו לטבוע את המטבעות האלה ומתי פסקו? ומהו אופי הקשרים בין הסידרה שנטבעה בפרובינקיה יהודה ובין המטבעות שנטבעו לזכר כיבוש יהודה במטבעות המרכזיות שברומא ובמערב הקיסרות?

מטבעות 'יהודה הכבושה' שנטבעו בארץ נטבעו ככל הנראה בקיסרי, בירת הפרובינקיה.⁹ לשון הכתובות שעליהם יוונית, הלשון המקובלת במזרח המיוון. על המטבעות לא צוינו תאריכים, ולפיכך קביעת זמן הטבעתם היא שאלה הדורשת בירור. מקובל על הכל שהמטבע הראשון בסידרה זאת הוא מטבע של אספסיאנוס (להלן טיפוס א'. ראה ציור 1).¹⁰ על-פני המטבע נטבע ראש הקיסר לימין ומסביב שמו ותארו. לתשומת לב מיוחדת ראויה העובדה שהכתובת מתחילה בצד שמאל למטה. על צדו השני נראית אלת הנצחון ויקטוריה כשהיא עירומה עד מותניה, ניצבת לימין, רגלה השמאלית נחה על קסדה וידה רושמת כתובת על גבי מגן התלוי על עץ תמר. הכתובת מסביב ביוונית 'יהודה הכבושה'. טיפוס זה נדיר למדי.

עד כה לא נעשה ניסיון לקבוע את סדר הטבעתם של מטבעות 'יהודה הכבושה' של טיטוס. הטיפוס הראשון של טיטוס הוא, לדעתי, מטבע הקרוב ביותר לטיפוס שנטבע לכבוד אספסיאנוס. על-פני המטבע נראה ראשו של טיטוס לימין ומסביב שמו ותארו (להלן טיפוס ב'. ראה ציור 2).¹¹ על הצד השני מופיע תיאור זהה לזה המופיע על צדו השני של המטבע של אספסיאנוס.¹² קירבתו הובה של

ציור 2

ציור 1

7. משורר, מס' 235-238.
8. היחיד שזן במטבעות אלה, תוך השוואה חלקית עם מטבעות 'יהודה הכבושה' שנטבעו ברומא ובמערב היה H.J. Hart, 'Judaea and Rome, The Official Commentary', *The Journal of Theological Studies* (1952), pp. 172-198
9. בעניין זה יש הסכמה בין מרבית החוקרים ועיין אצל L. Levine, 'Some Observations on the Coins of Caesarea Maritima', *Israel Exploration Journal*, XXII (1972), pp. 131-134
10. משורר, מס' 235.
11. שם, מס' 236.
12. ראוי לציין הבהל אחד: על גבי המגן שמחזיקה ויקטוריה ניכרת הכתובת AVTOKP(ATOP) T(ITOΣ)KAICAP. הכתובת מעידה אפוא שויקטוריה מחזיקה בסמל נצחון ('מגן נצחון') של טיטוס. כתובת זו מופיעה בנוסחים שונים גם על גב המטבעות מטיפוס ג', ד' ור'. בעניין מגן המוענק כסמל נצחון עיין אצל T. Hölscher, *Victoria Romana*, Mainz 1967, p. 130

